

בתו הצעירה לראות הפקה ישראלית של המחזמר *גברתי הנאוזה*. בגרסה זו מלמד פרופסור הנרי היגנס את אליזה דוליטל את השורה "ברד ירד בדרום ספרד הערב" (במקור *The rain in Spain stays mainly in the plain*). הוא מנסה להקנות לה את ההגייה העברית ה"נכונה" של העיצור "ר", האופיינית להגייה ספרדית (מופיעה, למשל, בלדינו, איטלקית וספרדית), במקום הצליל "ר" הנפוץ בישראלית ומופיע, בין היתר, בדיאלקטים רבים של יידיש וגרמנית. בסוף ההופעה, שאלה בתו של בלנק בתמימות: "אבא, למה פרופסור היגנס לימד את אליזה לדבר כמו העוזרת שלנו?...?" (צוקרמן 2008, 58).

מהם התנאים הלשוניים-פוליטיים שמאפשרים לצוקרמן לספר את הבדיחה או האנקדוטה הזו בספרו הבלשני? מה מצחיק בבדיחה? הבדיחה אמורה להצחיק משום שבת הבלשן חושפת "אמת סוציו-בלשנית", שלפיה מזרחים בני המעמד הנמוך מדברים ברי"ש, ולכן מצחיק או מגוחך ללמד את ההגייה הזאת כעברית נכונה או גבוהה, כפי שמבקשים הטהרנים. האמת היא שאפשר גם לצחוק רק מעצם העובדה שהעוזרת של הבלשן מדברת ברי"ש (גרונית). אבל אז לא נבין את הבדיחה. כדי להבין את הבדיחה, כלומר כדי לצחוק ממנה באמת, כדי ליהנות ממנה, צריך להיות בלשן. זר — או עוזרת — לא יבינו זאת. בלשנים טהרנים יכעסו אמנם, אבל יבינו. צוקרמן תוקף את הטהרנים רק כדי לשוב ולהגדיר את גבולות השדה הבלשני ולתקף אותו מחדש. לא

החיפוש אחר מוצא

בבלשנות

העברית/הישראלית

יער חֶבֶר

החוג לבלשנות, האוניברסיטה העברית בירושלים

יאיר עדיאל

החוג לספרות עברית, האוניברסיטה העברית בירושלים

צוקרמן, גלעד, 2008. *ישראלית שפה יפה: אז איזו שפה הישראלית מדברים? תרגמה מאנגלית מאיה פלדמן, תל-אביב: עם עובד.*

Kuzar, Ron, 2001. *Hebrew and Zionism: A Discourse Analytic Cultural Study*, Berlin: Mouton de Gruyter.

נפתח בבדיחה:

הבלשן חיים בלנק ז"ל לקח פעם את

להיפך! הספר הזה קורא תיגר על ראיית ה"שחור-לבן". גנטיקת הישראלית – כמו המציאות הפוליטית במזרח התיכון – היא הרבה יותר מסובכת מקטלוגים פשטניים של "רעים וטובים". קורא חד עין יבחין דווקא ביסודות פסיכולוגיים ולא פוליטיים, שהשתרבו אולי לתובנות הבלשניות. ... בסופו של דבר, מטרתו העיקרית של הספר היא לשחרר את הקוראים, עד כמה שניתן, מתפיסות פשטניות של הישראלית, ולקרובם אל העובדות ה(סוציו-)בלשניות, חופשיים ככל האפשר מדעות קדומות (שם, 14–15).

שני הספרים שבמוקד רשימה זו, *Hebrew and Zionism: A Discourse Analytic Cultural Study* מאת רון כוזר וישראלית שפה יפה: *אז איזו שפה הישראלית מדברים?* מאת גלעד צוקרמן, עניינם בשאלת מהותה של העברית, או ה"ישראלית", כפי שצוקרמן מציע לכנותה. שאלת המהות, האופי, המוצא, התיאור הבלשני, השם וההגדרה של העברית/הישראלית אינה שאלה חדשה בבלשנות. אמנם נשמעו גם טענות בדבר הקשר בין השאלות האלו לנושא הפוליטי, אך הן לא נחקרו בשיטות לפני מחקרו של כוזר. ספרו של צוקרמן קיבל חשיפה ציבורית נרחבת עם צאתו ותרם לפופולריזציה של הדיון, כיוון שגם כוזר הצביע על חשיבותו (כוזר, 2005), ואילו ספרו של כוזר מוכר בעיקר לקהילה הבלשנית, ושם התקבל בדרך כלל בביקורת קשה ולא עניינית. סביר שההבדל בהתקבלות קשור בחלקו לפחות למשקל השונה ששני הספרים מייחסים לסוגיה הפוליטית במחקר הבלשני:

מעמדה של העברית עם רי"ש ולא מעמדה של העוזרת או של המזרחים בכלל הם שמטרידים כאן את צוקרמן, אלא התנצחות פנים-בלשנית, שמקבעת שוב את הסטריאוטיפ המזרחי לטובת הוויכוח: הסדר הסוציו-בלשני מכפיף את הסדר הבלשני, העוזרת נשארת עם רי"ש, והבלשן צוחק אחרון.

החלוקה בבדיחה בין הפרשנים – בת הבלשן בעלת האינטואיציות הבלשניות הרומזות על עתיד מבטיח כשל אביה, ובין המפורשים, העוזרת שאין ביכולתה להפיק אלא ררר חיתית, נשמרת בקפידה. ואיך יודעים שהעוזרת מזרחית? בפסקה הקודמת לבדיחה תיאר צוקרמן בסגנון אקדמי פושר את יחסי הכוח העדיפים של האליטה האשכנזית וכו'. הוא כמעט "יצא מזה", אבל ברגע האחרון נפלטה לו פעולת דיבור, בדיחה. כל עוד דובר במישור הטיעוני, בשפה של ערכי אמת ושקר, שמר צוקרמן על הבטחתו לריחוק ולאמיתות סוציו-בלשניות. ואולם המישור הפרפורמטיבי החזיר את שאלת היחס ליחסי כוח ולפוליטיקה במחקר הבלשני אל לב הדיון הבלשני, שזה עתה הדירה. מהבחינה הזאת צוקרמן קרוב לטהרנים יותר מכפי שנדמה: שניהם מתאפיינים בדחיקה גורפת, או "מורכבת יותר", של הפוליטי מהמחקר. כך הוא מנסח זאת בתחילת ספרו:

אני מודע היטב לנטייה הרווחת לקטלג כל רעיון בארץ לפי ה"שמאל-ימין-שמאל" המיליטריסטי, כלומר "טוב לשמאל" או "טוב לימין", כאילו העולם נחלק באופן פשטני כל כך רק לציונים ולאנטי-ציונים. יש איפוא קוראים שיטענו כי הספר הזה נכתב מתוך אג'נדה פוליטית, אבל בדיוק

ספרו של כוזר הפנה במודע את הזרקור המחקרי אל הפוליטי, נושא שנתפס עד אז כ"היבט", שולי יחסית, של השאלה הבלשנית, ואילו בספרו של צוקרמן היחס לנושא אינו עקבי. בסבך שאלות לשוניות-פוליטיות אלו ובין שני הספרים ננסה גם אנחנו לעמוד בזהירות ברשימה זו, שכן גם אנחנו מחויבים לשאלות אלו ממש.

צוקרמן, כמצוטט, דוחה אפוא את הכיוון הפוליטי וטוען שהדברים מורכבים יותר. ואולם למרות הסתייגותו, במקום אחר ניכר שצוקרמן מודע לקרבתו לתחום הפוליטי, והוא מצהיר על כך במפורש:

העברית הישראלית מעמידה לדרישה וחקירה לא רק את הפוליטיקה של השפה אלא גם של הבלשנות. לא רק העברית הישראלית נחשבת ללשון קודש, אלא גם לעצם תהליך צמיחתה מייחסים קדושה, וזו מנעה עד כה כל היסטוריוזציה שלה. לעומת הדקדוקים הקיימים, המתארים את העברית הישראלית כעברית, ברצוני לנסח דקדוק חדש ללשונם של הישראלים. אף על פי שמחיי הלשון יצאו למערכה על טוהר הלשון ועל שלילת הגולה, השפה שיצרו משקפת לעתים קרובות דווקא את מצב הכלאיים ואת ההבדלים התרבותיים שביקשו לשרש. מחקר העברית הישראלית, ולא "העברית המודרנית", מציע תובנות ייחודיות ביחס לדינמיקה שבין שפה לתרבות בכלל וביחס לתפקיד השפה כמקור של תפיסה עצמית קולקטיבית בפרט (Zuckerman 2006, 60).

צוקרמן מזהה כאן את הקרבה של תחום עיסוקו לא רק לפוליטיקה של הלשון אלא גם לפוליטיקה של הבלשנות. כמו בספרו הנסקר כאן, הוא חוזר על ביקורתו בדבר העדפותיהם הלשוניות-ציוניות של הנורמטיביסטים, הקשורות לעיקרון הציוני של שלילת הגולה. יתר על כן, הוא גם מכריז במפורש על הזיקה בין התיאוריה ההיברידית שלו לבין ההיברידיות התרבותית של היהודי הגלתי שמנסה לכוון את עצמו מחדש בישראל. לאמיתו של דבר, יש כאן אירוניה: בהתעקשות של צוקרמן ששמה של הלשון הוא "ישראלית" יש אפירמציה ציונית המובעת באותו רגע שהוא מבקר את הציונות על שלילת הגולה. אפירמציה זו מקבלת עוד ביטוי מפורט של אופייה של הישראלית על עטיפת הספר. דו-המשמעות של שם התואר "ישראלית", האשה והשפה, מתבטא ביחסים בין כותרת הספר לדימוי הצעירה על גבי העטיפה, בבחינת הנה "ישראלית דוברת ישראלית", וישראלית(ו)ת זו מיוצגת דווקא בדימוי של חיילת (המתנועעת לצלילי אקורדיון).

נראה אפוא שלצד מודעות מסוימת להיבט הפוליטי הטקסט של צוקרמן חושף גם חוסר רגישות חברתית-פוליטית. מקרה הבדיחה המזרחית הוא דוגמה טובה להבדל הגדול בעומק, ברצינות ובעדינות שבה שני הספרים מתייחסים לפוליטי. ייתכן שצוקרמן היה יכול להימנע מהאנקדוטה שסיפר, או לפחות לשקול אותה שנית, אילו התייחס לביקורתו של כוזר באותו עניין ממש, שעוסקת בפירוט במזרחיות בבלשנות הסטרוקטורליסטית, בעיקר אצל חיים רוזן (מורו של כוזר ומי שטבע את המונח "עברית ישראלית" שעמד במוקד הוויכוחים

והצבעה על ארגונם מחדש ולחשיפת הפרקטיקות של מלומדים שמעלימים עין מרתמת מעמדם האקדמי לשימוש פוליטי, עשויה להיות השפעה משחררת על הדיסציפלינה: מלומדים אולי ייזהרו יותר מפני מחויבויות פוליטיות מובנות מאליהן, אם ידעו שקונפורמיות פוליטית לאידיאולוגיות חזקות לא רק מניבה את פרי המתוק של הכוח, אלא כרוכה גם במחיר אינטלקטואלי (Kuzar 2001, 149).

אשר לטענותיו הבלשניות של צוקרמן, איננו מבקשים לשלול באופן עקרוני את הצעותיו, אלא לציין שהוא אינו מצליח להשתחרר מהמודל הגנטי שניסה לפרק וממונחים כגון "שפות שמיות" ו"שפות הודו-אירופיות". צוקרמן אמנם מציע מיון גנטי אחר ל"ישראלית", אך פירוק או שינוי העקרונות של שיטת המיון הגנטי מחייבים ככאלה גם פירוק והרכבה מחדש של שאר משפחות הלשון שמוינו על פי המיון ה"ישן". ואולם צוקרמן אינו עושה זאת, והוא ממשיך להשתמש במונחים אלו, למשל בטענתו הבסיסית שהישראלית היא "שמית-הודו-אירופית" (צוקרמן 2008, 47). פירוק כזה, משימה ראויה, מצריך לדעתנו התייחסות מעמיקה לפוליטיקה של היווצרות הבלשנות הגנטית ולמשמעותם ההיסטורית-פוליטית של המונחים המרכזיים בה, למשל בהקשר של מושגי הגזע המודרניים.¹ ספרו של צוקרמן מטיל ספק בעצם

של שנות החמישים), אך גם אצל חיים בלנק (גם הוא, כמו רוזן, מראשוני הבלשנים הסטרוקטורליסטיים בישראל). חלקו השני של ספרו של כוזר (פרק 3) מוקדש לניתוח הרקע הפוליטי לוויכוחים הידועים שהתעוררו בשנות החמישים על עצם קיומה של "העברית הישראלית" ועל מידת עצמאותה ושונותה לעומת העברית. לצד הצגת ביקורתו של רוזן על התפיסות הבלשניות שהיו נהוגות באותה העת ועל תפיסת מהותה של העברית בת הזמן בפרט, ביקר כוזר גם את האליטיזם והאירופוצנטריות שעיצבו את המושג "לשון הסטנדרט" שעליו ביסס רוזן את "העברית הישראלית" שלו, שהוגדרה כלשונם של "גומרי בתי ספר תיכוניים ופקידי הממשלה בתפקידם"; "בני העדות שבאו למדינה בזמן האחרון", לעומת זאת, היו עסוקים לפי רוזן בעיקר בחיקוי, ולא ביצירתו של הסטנדרט, ולא נכללו במונח "יודעי הלשון" (רוזן 1953, 8).

צוקרמן מבטא אפוא בבדיחתו לא רק חוסר רגישות לסוציו-פוליטיקה המזרחית בישראל, אלא גם בעייתיות כללית יותר ביחסה של הבלשנות בישראל לפוליטי, בעייתיות שהיא אחד העניינים המרכזיים בספרו של כוזר:

בלשנים כקוראים של טקסטים סוציו-לינגוויסטיים חסרים את המיומנות — ואולי גם את הרצון — הדרושים כדי לתת את הדעת על ההשלכות הפוליטיות של טקסטים בלשניים, בייחוד כשאלה חופפות לשיח של הזרם המרכזי. לגילוי מחדש של סיפורים מודחקים

¹ ראו אולנדר [1989] 1999 והערה 10 להלן.

היותה של העברית/הישראלית שפה שמית. יש לזכור כי משפחת הלשונות השמית הוגדרה במידה רבה מסביב לעברית. הבלשנות השמית החלה כתחום נלווה לחקר המקרא (פולוצקי 1966). צוקרמן מפקפק בהמשכיות בין העברית העתיקה למודרנית ומסיק כי ה"ישראלית" (בניגוד לעברית) איננה רק שמית. צוקרמן אינו הראשון שמפקפק בשמיות של העברית המודרנית: הסמיטיסט גוטהלף ברגשטרסר (1886–1933) טען שהעברית המודרנית היא "לשון אירופית בלבוש עברי" (Bergsträsser 1977, 47 [1928]). רוזן טען כי העברית המודרנית אמנם שמית, אבל הדגיש את "התמערבותה".² שלמה יזרעאל טען שהעברית המודרנית היא לשון קריאולית (יזרעאל 1986; וראו גם Izre'el 2003). פאול וקסלר טען כי העברית היא לשון סלאבית, משום שלאמיתו של דבר היא יידיש שעברה רה־לקסיפיקציה (החלפת אוצר המילים), ואילו היידיש עצמה היא סורבית (שפה סלאבית) שעברה רה־לקסיפיקציה (Wexler 1990).

צוקרמן טוען שהסיווג הגנטי של הישראלית כשפה שמית נובע מגישה טהרנית (צוקרמן 2008, 12). לטענתו הישראלית היא שפת כלאיים של עברית (כלומר לשון המקורות) ויידיש. הוא מבסס את טענתו על שני נימוקים עיקריים: לא היתה "שרשרת גנטית המשכית של דוברים" ("עקרון המייסדים"; שם, 47); בישראלית יש "רכיבים" עבריים

שמיים (כלומר מורפולוגיה ואוצר מילים), ו"מבנים" שלטענתו מגיעים בעיקרם מידיש (כלומר פונטיקה, פונולוגיה, סמנטיקה ותחביר; שם, 46).

גדעון גולדנברג הצביע במאמרו "העברית כלשון שמית חיה" על הסתירה הפנימית של הגדרות מחודשות של המיון הגנטי כפי שעשה בזמנו וקסלר. טענות אלו נכונות גם ביחס לצוקרמן. השתייכותה הגנטית של לשון אינה נקבעת על פי מערכת ההגאים שלה (גולדנברג 1996, 151–158). פעמים רבות פונולוגיה היא תופעה אזורית שחוצה משפחות של לשונות. ההתפתחות ההיסטורית של ההגאים של שפה אמנם רלוונטית למיקומה בתוך משפחת הלשונות שלה, אך המערכת הקיימת בזמן נתון לא חייבת להיות דומה לשאר הלשונות במשפחה. לאמיתו של דבר, בדרך כלל ההפך הוא הנכון. מערכת ההגאים האמהרית למשל שונה מאוד ממערכת ההגאים הערבית, אף ששתיהן שייכות למשפחה השמית. גם טענות מתחום התחביר אין בהן כדי לערער על המיון הגנטי, ותחביר העברית המודרנית דווקא משמר מבנים קדומים, כגון המשפט השמני ומבנה הסמיכות. מבנים מסוימים נפוצים בעברית מודרנית יותר משהם נפוצים בשלבים הקדומים יותר שלה, אבל אין הם מבנים חדשים.³

רק מערכת הצורות ואוצר המילים הבסיסי רלוונטיים למיון הגנטי (למי שמתעקש

² ראו Rosén 1969, §1.5; והשוו ביקורתה של אולגה קפליוק עליו (Kapeliuk 1996, 59–60).

³ למשל, הטענה של צוקרמן ש"אם הילד" הוא צירוף בעברית אך "האמא של הילד" הוא צירוף בישראלית (צוקרמן 2008, 97) מתעלמת מן ההיסטוריה של העברית. צירופים כגון "האמא של הילד" קיימים כבר בלשון המשנה (בנדויד 1967–1971, ב, 462–469).

⁴ צוקרמן טוען, בהתבסס על מחקריה של אותי בת־אל, כי מערכת השורשים התערערה ב"ישראלית" (צוקרמן 2008, 98–99). ואולם לפי ז'אן־פרנסואה פרינה (Prunet 2006) ולפי נועם פאוסט ויער חבר

על מיון כזה דווקא). בתחום זה קרובה העברית המודרנית לשאר הלשונות השמיות, והיא אף שמרנית יותר מכמה מהלשונות החיות. היא משמרת את הצורות הקדומות של הפועל, המקור, הבינוני, הכינויים ואת מערכת השורשים. זו האחרונה אף קולטת צורות חדשות לתוכה.⁴

בעיה אחרת היא התעקשותו של צוקרמן על הגנטיקה של הדוברים עצמם, המערבבת מין בשאינו מינו. בלשונות גנטית אינה עוסקת בהיסטוריה של דוברי הלשון, ולכן אין קשר בינה לבין "שרשרת הדוברים" שהתקיימה או לא התקיימה. שפה אינה מועברת תמיד מהורים לילדים, אלא יכולה לעבור באמצעים כגון הגירה, כיבוש, תקשורת וכיוצא באלה אמצעים.⁵ ההתעקשות על ההיסטוריה של הדוברים שקולה לטענה כי ילדיו של ישראלי שהיגר לצרפת ומדברים צרפתית מדברים בעצם עברית במעטה צרפתי.

חשוב בעניין זה גם שהלשונות העתיקות שסוגו כלשונות שמיות לא סווגו כך מתוך היכרות עם הגנטיקה הממשית של הדוברים. בבלשונות הגנטית אפשר רק להשוות את מבנה הלשון שבא לידי ביטוי בטקסטים שנמצאו ללשונות שמיות אחרות, ואם נמצאות הקבלות עקביות בין ההגאים במערכת הצורות הבסיסית ובאוצר המילים הבסיסי – אפשר לצרפן

למשפחה.

חוסר העקביות של צוקרמן ביחס לילידיות הלשונית בא לידי ביטוי ביתר שאת כאשר הוא עוסק בטקסטים כתובים. כך הוא קובע כי אתגר קרת כותב ב"ישראלית", ואילו ש"י עגנון כתב ב"עברית" (צוקרמן 2008, 22, 55). אבל עגנון עצמו לא דיבר עברית (או) ישראלית כשפת אם. לפי המתודולוגיה הבלשונית ההיברידית של צוקרמן (ובכללה "עקרון המייסדים"), היה צריך לקבוע שהספרים של עגנון נכתבו בידיש במעטה דק של עבריות עליה, או לכל הפחות בשפה היברידית כלשהי. כאן, כמו בכל ההתפלמסויות על טבעה של העברית המודרנית, ניכר הפונוצנטריזם הבסיסי של הדיון. הלשון העברית מעולם לא נכחדה או חדלה להתקיים כלשון כתובה. כל הדיון על התמשכותה או אי-התמשכותה נוגע רק לתולדות הדיבור העברי, שממילא – מעצם מהותו – לא יכולות להיות לו שום עדות או עקבה שאינן בכתב.

צוקרמן מנמק את טענתו בדבר המוצא הגנטי הלא-רק-שמי של העברית המודרנית גם באמצעות הצבעה על מערכת ההגאים של העברית המודרנית, הדומה בדברים מסוימים ללשונות אירופה, ועל תרגומי שאילה מלשונות אירופה. תופעות אלו אינן חדשות במחקר. רוזן

(Faust and Hever, forthcoming), שיטתה של בת-אל בעייתית ואינה מתיישבת עם כל העובדות. יש כאן קושי, שכן גם לפי שיטתו של צוקרמן, "הדוברים הראשונים של הישראלית רכשו אותה... תוך האזנתם להוריהם ולמוריהם שדיברו עברית מיושנת, מפולנת ומוסדת" (צוקרמן 2008, 49). אם כן, גם "המייסדים" (ההורים והמורים) דיברו עברית, ולכן גם לפי עקרון המייסדים הישראלית היא עברית מבחינה גנטית, ומכאן שבניסיונו להפריך את הטענה שעברית היא שפה שמית, צוקרמן מאשש אותה דווקא.

⁶ לשיחותיו של רוזן שבהן תקף את האקדמיה ואת מטהרי הלשון, ראו רוזן [1957] 1977.

ה"חדשה"/ה"מדוברת"/ה"ישראלית" – כוזר דן בכל אלה וחושף בתוך כך את ההרמוניות בין העמדות הבלשניות לעמדות הפוליטיות בנות הזמן.

מהלך ביקורתי זה זיכה את כוזר, כמיטב המסורת, בהשמצות אישיות ובהאשמתו בפוסטמודרניזם ובפוסט-ציונות.⁷ הוויכוחים של שנות החמישים, כפי שהראה כוזר, שיקפו לא רק הבדלים בעמדות הפוליטיות של המשתתפים, אלא גם גישות מתודולוגיות שונות לתופעה הלשונית (פילולוגיה מול סטרוקטורליזם). ספרו של כוזר מבטא אף הוא, כספרו של רוזן, מפנה מתודולוגי, ועוסק ברובו בניתוח השיח הביקורתי ובקריאות נרטיביות של הטקסטים הבלשניים שהוא עוסק בהם.⁸

הפרק השני בספרו של כוזר עוסק ביחסים בין סטרוקטורליזם, פילולוגיה, נורמטיביזם, ציונות ופוליטיקה, כפי שהתבטאו בוויכוחים הבלשניים, בעיקר בין חיים רוזן, חיים בלנק, זאב בן-חיים (נשיא האקדמיה ללשון העברית לשעבר) ויעקב צמח (מבקר הספרות והתרבות). העמדה התיאורטית הסטרוקטורליסטית לא בהכרח סותרת את הגישה הנורמטיבית, אבל היא בכל זאת מציבה לפניו בעיה מהותית, שכן היא גוזלת ממנה את הפריבילגיה לנמק את מתכונת הלשוניים בטענות פנים-מבניות אשר למבנה הנכון של הלשון. בכך היא חושפת את טבעה הסוציו-פוליטי של העמדה

למשל כתב עליהן בהרחבה. אלא שהן שייכות בדיוק לתחום שאינו רלוונטי למיון הגנטי. רוזן מסווג את העברית המודרנית כלשון שמית (אף שהוא מודע היטב לכל התופעות שצוקרמן מונה), ובשל כך צוקרמן מכנה אותו בלשן "טהרן" (שם, 39). התייחסות זו היא אבסורדית, בהתחשב בהיותו של רוזן מראשוני המתנגדים לנורמטיביזם ולטהרנות בלשון.⁶

שאלת השמיות של העברית רודפת את הבלשנות. גולדנברג מסתפק בהצגת טיעונים לוגיים המפריכים את טענות המפקקים בשמיות של העברית המודרנית, אך אינו מתעכב על המניעים הבלשניים-פוליטיים לוויכוח. צביה ולדן וגיא דויטשר, שכתבו מאמר ביקורת על ספרו של צוקרמן, תמהים בכותרתו: "לא ברור מה הדחף הגדול לשנות את השפה העברית לישראלית" (ולדן ודויטשר 2009). בעניין זה ראוי לדעתנו להתעכב על שאלת ה"דחף" ולא להסתפק בעמדה זו של תמיהה רטורית.

שלא כמו ספרו של צוקרמן, הממעט בעיסוק מפורש בפוליטי, ספרו של כוזר עוסק רובו ככולו בנקודות מפגש מרכזיות של כתיבת הדקדוק וההיסטוריה של הלשון העברית עם האידאולוגיה הציונית (בעיקר) ואף עם התנועה הכנענית. משמעותן של תפיסות של "תחייה" של העברית כתפיסות בלשניות, תפיסת מקומו של בן-יהודה ועיצובו הדיונים הבלשניים במוצאה של העברית

⁷ בלאו 2003; אפרתי 2004; ועוד. וראו גם תגובתו של כוזר (2004).

⁸ אנו מתמקדים בכיווני מחקר אלו של כוזר בשל מרכזיותם בספר הנסקר ומשום החשיבות שאנו מייחסים להם בהתוויית דרך למחקר הבלשני על שאלת המוצא של העברית/הישראלית. במקום אחר (כוזר 2005), ואף בסוף הפרק שני בספר הנסקר כאן, כוזר טוען גם לכיוונים בלשניים מובהקים יותר לשאלת המוצא.

הנורמטיבית (השאיפה לתקן את הלשון מתוך הנחה שישנה לשון נכונה), חשיפה שנתפסת כמכשול לפני הצורך לנמק עמדות כוח נורמטיביות מרכזיות בנימוקים אוניברסליים. משום כך הטענה שהעניין הנורמטיבי אינו קשור לטענה התיאורית הסטרוקטורליסטית היא טענה תמימה או מיתממת.

בהתחשב בהסתייגות שלעיל, טענתו של כוזר – כי הסטרוקטורליזם, שלא כמו הפילולוגיה, התנגש ישיר בגישה הנורמטיבית ובצרכים האידיאולוגיים שהצמיחו את הגישות התחייתיות, ומשום כך פרצו הוויכוחים רק עם התבססותו בשנות החמישים בישראל – היא טענה חשובה ומאירת עיניים. ואמנם, כוזר קושר את גישתו הפילולוגית של זאב בן-חיים עם תפיסותיו הנורמטיביסטיות ועם תפיסותיו בדבר אי-סיומו של תהליך תחיית העברית, עמדה שכוזר מזהה עם העמדה הציונית הפרוטוטיפית של האסכולה הירושלמית, שראתה בכל דבר יהודי דבר ייחודי שאי-אפשר לתארו במונחים מדעיים רגילים. ביקורת זו כלפי הממסד הבלשני בישראל היא כמובן אחת הסיבות המרכזיות לתגובות הנזעמות שעורר הספר. למעשה, אפשר לקרוא את הספר של צוקרמן לאור ביקורת זו של כוזר. צוקרמן מציג תיאוריה חדשה למיון לשונות

שטובה בעצם רק ללשון אחת (צוקרמן 2008, 28–35). (העברית) הישראלית, כמו הזהות היהודית הציונית, היא היברידית.⁹ היהודי הוא תמיד אחר, לא זהה לעצמו, לא מה שהוא נראה. באירופה דיברו היהודים את השפות המקומיות, אבל היו "שמיים". בישראל הם מדמיינים שהם מדברים שפה שמית, אבל הם בעצם היברידים, חסרי מקור או מוצא אחידים, נודדים נצחיים גם כשהם יושבים במקום אחד.¹⁰

כוזר מדגים לדעתנו עיסוק שקול ומורכב בסוגיה הפוליטית של מחקר הבלשנות בישראל, וספרו הוא המחקר המקיף ביותר שהתפרסם בנושא זה. כוזר אכן אינו נצמד ל"מין-שמאל המיליטריסטי", כמילותיו של צוקרמן, אך הוא גם אינו פוטר את סוגיית הפוליטיות ב"מורכבות", והוא מקבל עליו את המשימה לדון בה בהרחבה, ואף בלי להסתתר מאחורי עמדה "לא-פוליטית". אמנם במציאות הישראלית נראה לעתים כי כל ביקורת על הציונות יסודה בעמדות אנטי-ציוניות או פוסט-ציוניות, ולכך כוונו דבריו של צוקרמן שאין לזהות מיד התנגדות לנורמטיביזם או לגישות תחייתיות, למשל, עם פוסט-ציונות. טענתו של כוזר אכן אינה ממהרת ללכת אחר הכללות פוליטיות כגון אלה, ולדעתו הוויכוחים על בשלותה ועצמאותה של המערכת הלשונית

⁹ בהמשך ליחסו לפוליטי שתואר לעיל, צוקרמן אף אינו מציג תפיסה ביקורתית של ההיברידיות, ונראה שאינו מודע למרכזיות של המושג בתיאוריה הפוסטקולוניאלית.

¹⁰ המונח "שמי" חצוי בין שני מובנים שונים: מן הצד האחד, "הבלשנות השמית", כלומר משפחת הלשונות השמית שנוסחה ותוארה לפי עקרונות הבלשנות הגנטית, ומן הצד האחר, כמונח גזעני, "שמי" מתייחס לגזע היהודי (כמו במושג "אנטי-שמי"). שני המובנים הללו של ה"שמי" מופצלים ונבדלים זה מזה, אבל הם קשורים מבחינה היסטורית – יש להם "מוצא" משותף. על הקשר בין הבלשנות הגנטית וזיהוין של משפחת הלשונות השמית ומשפחת הלשונות ההודו-אירופית לבין הגזענות המודרנית ואף תורת הגזע, ראו את ספרו המרתק של מוריס אולנדר, *לשונות גן-עדן* (1989) (1999). גם מאחורי הבלשנות הגנטית מסתתר שיח פוליטי רדום.

הבדל יציב, התחלה אחרת. הבדל ביולוגי-תיאולוגי (מוות כנגד חיים ותחייה, וברדוקציה מסוימת, כתב כנגד דיבור) או הבדל "גנטי", שמי-אירופי, שמי-ידי, שמי-סלאבי; שאלת המוצא, הראשית, ה־*arkhē*, כפי שהיא נזכרת אצל דרידה, מקפלת בתוכה הן את שאלת הקדום (כמו ב־*archeology*) הן את שאלת השליט (כמו ב־*monarchy*) (Derrida [1972] 6, 1982). כוזר, בדרך דומה, מראה כיצד המאבק על שאלת מוצאה של העברית היה בה בעת מאבק פוליטי פנים-ישראלי. כוזר העמיד את השאלה הפוליטית במרכז הדיון בתור אפשרות מחקרית לגיטימית לשאלת המוצא. מטענותיו עולה ההכרה שאין מדובר עוד בשאלה בלשנית בעלת הקשרים או היבטים פוליטיים, וגם לא בשאלה פוליטית בעלת הקשרים בלשניים, אלא בשני תחומים המותכים זה בזה לבלי הפרד, תמטית ומתודולוגית. המוצא שכוזר מציע לבלשנות מצביע לדעתנו על מוצא אחר לבלשנות העברית הישראלית — יציב פחות, נסוג, חמקמק ומאתגר.

ביבליוגרפיה

- אולנדר, מוריס, [1989] 1999. *לשונות גן-עדן: אֲרִיִּים וְשָׁמִים — זוג מן הַשָּׁמַיִם*, תרגם מצרפתית יורם ברונובסקי, ירושלים: שוקן.
- אפרתי, נתן, 2004. *מלשון יחידים ללשון אומה: הדיבור העברי בארץ ישראל בשנים תרמ"ב–תרפ"ב*, ירושלים: האקדמיה ללשון עברית.
- בלאו, יהושע, 2003. "הרהורים על תחיית העברית", *לשוננו* סה: 315–324.
- בנודיד, אבא, 1967–1971. *לשון מקרא ולשון חכמים* (2 כרכים), מהדורה מתוקנת ומורחבת, תל-אביב: דביר.
- גולדנברג, גדעון, 1996. "העברית כלשון שמית חיה", *הלשון העברית בהתפתחותה ובהתחדשותה: הרצאות לרגל מלאות מאה ליסוד ועד הלשון*

של העברית הישראלית מבטאים בעצם דווקא הבדלים פנים-ציוניים. ויכוחים אלו נתגלעו בין המשתתפים ביחס למעבר הפוליטי הבן-גוריוני משיח של תחייה לאומית לשיח הממלכתיות, שראה בעצמאות המדינית את השגת מטרתה של התחייה וחתר לנורמליזציה מדינתית, מהלך שכלל מאבקי כוח על מקומם המחודש של העלייה השנייה ושל החלוציות בתרבות הישראלית לאחר 1948.

ספרו של כוזר מכיל גם שני פרקים חשובים העוסקים בסוגיות לשוניות-פוליטיות מובהקות. הפרק הראשון, העוסק בנושא מוכר יותר — אליעזר בן-יהודה — הוא ביוגרפיה קצרה (כמאה עמודים) של בן-יהודה הכוללת ניתוח ביקורתי היסטורי והיסטוריוגרפי של מהלך חייו והתפתחותו האינטלקטואלית והפוליטית, הנסמך על קריאה ספרותית ביקורתית בכתביו של בן-יהודה, באוטוביוגרפיה ובביוגרפיות שלו. חלק מרתק בפרק זה מוקדש למעורבותו של בן-יהודה בפעילות מהפכנית-רוסית, שהוצנעה במחקר הציוני או לחלופין עוצבה כאירוע מטרים בלבד לפרק הלאומי בחייו. החלק השלישי של הספר מוקדש לנושא שכמעט לא נדון במחקר, והוא החלופה הבלשנית-פוליטית שצמחה בתנועת הכנענות, בעיקר אצל הבלשן עוזי אורנן. בסקירה זו אמנם הזכרנו בעיקר את חלקו השני של הספר, בשל המשותף לו ולספרו של צוקרמן, אך חלקיו האחרים של הספר חשובים ומרתקים לא פחות, ואנו מקווים שיידונו בהזדמנויות אחרות.

* * *

נראה שהשאלה המשותפת לתיאוריות השונות על העברית היא שאלת המוצא. הן מחפשות

- Spoken Israeli Hebrew (CoSIH)*, Tel-Aviv: Tel-Aviv University, The Chaim Rosenberg School of Jewish Studies, pp. 85–104, <http://www.tau.ac.il/humanities/semitic/emergence.pdf> (accessed 25.10.09).
- Faust, Noam, and Yaar Hever, forthcoming. "Empirical and Theoretical Arguments for the Discontinuous Root in Semitic," *Brill's Annual of Afroasiatic Languages and Linguistics*.
- Kapeliuk, Olga, 1996. "Is Modern Hebrew the Only 'Indo-Europeanized' Semitic Language? And what about Neo-Aramaic?" *Israel Oriental Studies* 19: 59–70.
- Prunet, Jean-François, 2006. "External Evidence and the Semitic Root," *Morphology* 16: 41–67.
- Rosén, Haiim Baruch, 1969. "Israel Language Policy, Language Teaching and Linguistics," *Ariel* 25: 92–123 [reprinted in *East and West: Selected Writings by Haiim B. Rosén*, München: Wilhelm Fink, 1984, part 2, pp. 149–168].
- , 1977. *Contemporary Hebrew*, The Hague and Paris: Mouton.
- Wexler, Paul, 1990. *The Schizoid Nature of Modern Hebrew: A Slavic Language in Search of a Semitic Past*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Zuckermann, Ghil'ad, 2006. "A New Vision for 'Israeli Hebrew': Theoretical and Practical Implications of Analysing Israel's Main Language As a Semi-Engineered Semito-European Hybrid Language," *Journal of Modern Jewish Studies* 5(1): 57–71. ■
- העברית, ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, עמ' 148–190.
- ולדן, צביה, וגיא דויטשר, 2009. "לא ברור מה הדחף הגדול לשנות את השפה העברית לישראלית," *הארץ*, 26.4.2009.
- יזרעאל, שלמה, 1986. "ההיתה תחיית העברית נס? על תהליכים של פידויניזאציה וקריאוליזאציה ביצירת העברית החדשה," *דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות*, חטיבה ד, כרך ראשון, עמ' 77–84.
- כוזר, רון, 2004. "על 'הרהורים על תחיית העברית'," *לשוננו* סו: 395–404.
- , 2005. "איך נוצרה העברית הישראלית" (3 חלקים), 10–24 בינואר 2005, <http://www.hagada.org.il/hagada/html/modules.php?name=News&file=article&sid=3090> (אוחזר ב־25.10.09).
- פולוצקי, יעקב, 1966. "הלשונות השמיות," *ההיסטוריה של עם ישראל — סדרה ראשונה: הזמן העתיק, כרך ראשון: בשחר הציביליזציה תל־אביב: מסדה*, עמ' 63–70.
- רוזן, חיים, 1953. "על סטאנדארד ונורמה, על תהליכים ושגיאות," *לשוננו לעם* לח: 3–8.
- , [1957] 1977. *עברית טובה: עיונים בתחביר מהדורה ג, מתוקנת ומורחבת*, ירושלים: קרית ספר.
- Bergsträsser, Gotthelf, [1928] 1977. *Einführung in die semitischen Sprachen: Sprachproben und grammatische Skizzen*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Derrida, Jacques, [1972] 1982. "Différance," in *Margins of Philosophy*, trans. Alan Bass, Chicago: University of Chicago Press.
- Izre'el, Shlomo, 2003. "The Emergence of Spoken Israeli Hebrew," in Benjamin H. Hary (ed.), *Corpus Linguistics and Modern Hebrew: Toward the Compilation of the Corpus of*

